

8. Теорія держави і права / за ред. Петришина О. В. – Х, 2014. – С. 134.
9. Загальна теорія держави і права / за ред. Цвіка М. В., Петришина О. В. – Х., 2009. – С. 207–208.
10. Проблемы теории государства и права / под ред. В. М. Серых. – М., 2008. – С. 194.
11. Табарин И. В. Современная теория права / И. В. Табарин. – М., 2008. – С. 91.
12. Проблемы общей теории права и государства / под ред. Нерсесянца В. С. – М., 2006. – С. 414.
13. Проблемы общей теории права и государства / под ред. Керимова Д. А. – Тюмень, 2005. – С. 191–192.
14. Исламский энциклопедический словарь / под ред. к. ф. н. Али-заде А. – Москва : «Ансар», 2007. – С. 365.
15. Коран / перевод Крачковского И. Ю. – М., 1990.
16. Философия права / под ред. М. Н. Марченко. – М., 2011. – Т. 2. – С. 64.

* *Вольвак Олександр Миколайович – адвокат.*

Стаття надійшла до редакції 9 грудня 2017 р.

УДК 340(477)

Володимир Омельчук *

УЧАСТЬ ДУХОВЕНСТВА У КОДИФІКАЦІЇ СУДОЧИНСТВА ГЕТЬМАНАТУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

*У статті висвітлюється участь Церкви у політико-правових процесах Гетьманату. Розкрито особливості участі Церкви у роботі кодифікаційної комісії Гетьманату.
Ключові слова: церква, Гетьманат, право, кодифікація, кодекс.*

Омельчук В. В. Участие духовенства в кодификации судопроизводства Гетманщины первой половины XVIII века.

*В статье освещается участие Церкви в политико-правовых процессах Гетманщины. Раскрыты особенности участия Церкви в работе кодификационной комиссии Гетманщины.
Ключевые слова: церковь, Гетманат, право, кодификация, кодекс.*

Omelchuk V. V. Clergy participation in judicial proceedings codification of the Hetmanate in the first half of the 18th century.

The article covers the Church participation in the political and legal processes of the Hetmanate. The peculiarities of the Church participation in the work of the Hetmanate's codification commission are revealed.

Keywords: church, Hetmanate, law, codification, code.

Одним із напрямів посилення ефективності правових інститутів Гетьманату стало запровадження нового Кодексу. Робота щодо кодифікації розрізненних, часто суперечливих норм права, які діяли у Козацькій державі, активно тривала вже у 20-х рр. XVIII ст. Разом з тим, помітними були різні правові орієнтації окремих груп населення Гетьманату. Зауважимо також відмінності позицій представників духовенства при захисті своїх станових інтересів.

Об'єктом дослідження виступає участь Церкви у політико-правових процесах Гетьманату. Предметом є представництво ченців та духовенства у процесі української кодифікації першої половини XVIII ст. *Метою статті* є з'ясування особливостей участі Церкви у впорядкуванні норм права Гетьманату.

Характеризуючи міру наукової розробки досліджуваної теми, звернемо увагу на окремі роботи І. Теличенко [14], І. Черкаського [17], З. Когута [5], К. Вислобокова, І. Мищака [8], [16].

Особливості участі духовенства у правовому житті Гетьманату автором вже піднімалися у монографії [10] та низці статей [див., зокрема, 9]. Водночас цілісної розвідки, присвяченої ролі духовенства у процесі підготовки Кодексу 1743 р., досі немає.

Питання кодифікації різноманітних норм права у Гетьманаті було одним із найнагальніших за правління Данила Апостола. Логічним було залучення до цього процесу і представників духовенства з огляду на роль Церкви у політико-правовій моделі Гетьманату. Вже у 1729 р. у Гетьманаті склали реєстр з 30 осіб, переважно полкової старшини. Водночас тут були представники духовенства, достатньо підготовлені до виконання цієї важливої справи. Однак Гетьман обрав лише окремих з них, зокрема, протопопів – полтавського (Величковського) і глухівського (Галяховського). Оскільки склад комісії не обмежувався, Гетьман звернувся до київського та чернігівського архієреїв із проханням вислати для участі у роботі комісії від кожного по одному монастирському ігумену, згадавши про колишнього ніжинського сотника Пироцького [14, с. 421–422]. Проте 20 вересня 1729 р. київський архієпископ та лаврський архімандрит сповістили Данила Апостола про побоювання направляти своїх представників без розпорядження Синоду. Подібна позиція неприємно вразила Гетьмана. Він без затримки звернувся до Державної колегії закордонних справ, зауважуючи, що отримав право залучати потрібних йому в Козацькій державі для зведення прав осіб згідно з імператорським указом. Аргументом до залучення духовних осіб до кодифікації стала і підсудність монастирів у земельних спорах козацьким адміністративно-судовим установам.

Отримавши лист колегії від 26 листопада 1729 р., Синод направив указ київському архієпископу Варлааму. Той мав негайно відрядити належну кількість обізнаних із правом священників та ченців до Глухова. Згідно з указом, спрямованим 12 грудня 1729 р., мав вчинити і намісник Києво-Печерської лаври ієросхимонах Роман [1, оп. 1 КДС, спр. 13, 36–36 зв.]. Це розпорядження Синоду зумовило активну участь духовенства у кодифікації на цьому етапі. Так, з 1729 р. і, фактично, до своєї смерті у 1736 р. брав участь у діяльності комісії роменський протопіп Василь Савицький [2, оп. 3, спр. 12157, арк. 3].

Невдовзі члени Синоду зрозуміли всі переваги від лобювання власними представниками інтересів Церкви. Можливість внесення вигідних для останньої змін та доповнень до Кодексу була однією з причин направлення у 1729 р. до київського архієпископа, чернігівського єпископа і архімандрита Києво-Печерської лаври розпорядження про відрядження до комісії фахівців [4, № 141–152, арк. 2]. З огляду на важливість справи Державна колегія закордонних справ безпосередньо звернулася до київського, чернігівського та лаврського ієрархів за направленням до Глухова їхніх фахівців [6, с. 174].

Після смерті Гетьмана Данила Апостола російський уряд визнав за доцільне форсувати кодифікацію українського судочинства. 31 січня 1734 р. видали спеціальну інструкцію [11, с. 89]. На початку року кодифікаційна комісія вже засідала у Ічні, куди була переведена з Прилук [14, с. 424]. 21 травня 1734 р. Канцелярія правління гетьманського уряду ухвалила відправити усім членам комісії наказ прибути до Глухова для участі у роботі комісії з дорученими їм на засідання матеріалами [17, с. 379]. Вже 1 червня комісія отримала наказ повернутися з Ічні до Глухова, однак її члени зустріли це рішення вкрай негативно. Проте, вже 8 серпня комісії наказали зібратися у Москві. Тому її учасників відправили на канікули, а справи зобов'язали здати ГVK [14, с. 425–426].

Указ російському наміснику передбачав відправлення до Москви з кожної єпархії по одному архімандриту чи ігумену, від Лаври – соборного старця, з протопопів – одного [6, с. 175]. Відповідно до цього указу серед відряджених О. Шаховським осіб, яких він сам і обрав, були архімандрити або ігумени від кожної єпархії, серед них і соборний старець Юскевич від Києво-Печерського монастиря [13].

Серед осіб, які керували комісією при відправці у Москву у лютому 1735 р., був архімандрит Київського Братського Богоявленського монастиря Амвросій Дубневич [2, оп. 3, спр. 12157, арк. 8 зв.]. Серед упорядників був і протопіп Василь Савицький. Невдовзі, прибувши до Москви, комісія у складі не менш як 12 чоловік приступила до роботи [11, с. 89].

Російський уряд використав переміщення для посилення контролю за процесом кодифікації. Поступове переведення членів комісії до Москви розпочалося не випадково. Документи дозволяють уточнити порядок приєднання до її роботи нових членів, які представляли духовенство. Так, **21 січня 1735 р.** член комісії, ігумен Києво-Дятлівського монастиря, отець Гедеон Онискевич, доставши призначення до її складу, вирушив сюди. **21 січня** він прибув до Радичева, а **23 січня** вступив до Глухова і цього самого дня «з експедицією» з'явився до О. Шаховського. Останній наказав ігумену якнайшвидше вирушати до Москви, попередньо **24 січня** завітавши до нього. **25 січня** Гедеон отримав паспорт, однак змушений був відкласти відправлення. Це було викликано затримкою платні з Військового скарбу. **27 січня** для нього та інших ігуменів, членів комісії було нараховано по **60 рублів**, у той час як братський архімандрит Амвросій Дубневич отримав до дальшого розгляду по **100 рублів** [1, оп. 1 вочч., спр. 1466, арк. 1а–1 зв.]. Загалом, простим членам, як роменський протопіп В. Савицький, видали по **60 рублів** [2, оп. 3, спр. 12157, арк. 8 зв.].

Суперечки розгорнулися навколо питання про внесення до кодексу положення про можливість монастирів, церков і осіб духовного сану набувати й закріплювати за собою землеволодіння старшини та козацтва, інших світських осіб. Писарі комісії, попри потужний тиск представників духовенства, відмовилися це робити, посилаючись на пункти Данила Апостола. У боротьбу втрутилися архієпископи київський Рафаїл, чернігівський Іларіон та переяславський Арсеній. **8 листопада 1735 р.** вони звернулися з чолобитною до імператриці Анни Іоанівни, прохаючи її зобов'язати кодифікаційну комісію внести у Кодекс низку нових норм. Зокрема, духовні особи клопотали закріпити право на вільне надання угідь, іншого нерухомого й рухомого майна за духовенством, монастирями, церквами, вільну їхню купівлю [4, , ф. 61, № 141 – 152, арк. 18–21]. Тому участь своїх представників у діяльності комісії духовенство розглядало як можливість зняття цілої низки обмежень майнового характеру.

Серед членів комісії були Амвросій Дубневич, архімандрит з Київської єпархії, професор, ректор Київської Могилянської академії, отець, ієромонах, ігумен Гедеон Онискевич [15, с. 79], мглинський сотник Григорій Стороженко, від Чернігівської єпархії – ігумен Макошинського монастиря Дмитро Білинський, від Переяславської єпархії – ігумен Переяславського Михайлівського монастиря Герман Прохорович, а також роменський протопіп Василь Савицький [7, с. 409].

Попри активну діяльність членів комісії у Москві, віддаленість від Гетьманату давалася взнаки. З кінця **1735 р.** починає зростати розуміння потреби її повернення знову до Глухова. Істотно ускладнювали діяльність комісії додаткові труднощі для її членів, пов'язані із винайманням помешкання, харчуванням, приміщеннями для засідань самої комісії. Проблеми організаційного характеру змусили поставити питання про переведення комісії до Гетьманату. **11 лютого 1736 р.** видано указ про повернення комісії з Москви до Глухова [6, с. 176]. У тому ж місяці члени комісії залишають Москву. По їхньому прибутті до Глухова копітка робота продовжилася [14, с. 428]. Попередні переклади завершили лише у **1736 р.** Також оновився склад комісії і вона, попри труднощі, поступово просувалася до завершення роботи.

Однак прибулий для участі у роботі комісії роменський протопіп Василь Савицький невдовзі помер. Серед кандидатур духовного стану Генеральна військова канцелярія визначила лохвицького протопіпа Григорія Рогачевського. **7 травня 1736 р.** Андрій Барятинський, Андрій Маркович і Михайло Забіла звернулися до Рафаїла Заборовського з проханням відправити його негайно у Глухів. **17 травня** Р. Заборовський зробив відповідне розпорядження Київській духовній консисторії, наказавши вислати викликаному указ про негайне прибуття до Глухова, обравши на його місце у протопіпії одного чи двох досвідчених священників. **21 травня** консисторія прийняла рішення по кандидатурі Г. Рогачевського, обравши на його місце Андрія Липяцького [3, ф. 127, оп. 1020, спр. 223, арк. 1–2].

Поступово до козацької столиці стали прибувати інші члени комісії. Так, **20 травня** з Москви до Глухова прибув член комісії Амвросій Дубневич. Перед початком своєї діяльності він розраховував прибути до Києва й отримати благословення Рафаїла Заборовського. Проте

потреба приступити до роботи і продовжувати «переводное и сводное дело», започатковане у Москві, змусила його відкласти поїздку. Перенесли своє прибуття через різні труднощі й ряд інших упорядників. **16 жовтня 1736 р.** архіандрит Києво-Братського Богоявленського монастиря Амвросій Дубневич повідомляв про затримку роботи комісії через відсутність ряду її членів. Саме зведення («детермінація»), на думку Дубневича, мало розпочатися, у кращому випадку, у грудні [3, оп. 1024, спр. 142 (1736 р.), арк. 1–2].

Склад комісії з кодифікації змінився у **1738 р.**, коли її очолив Генеральний військовий обозний Яків Лизогуб [11, с. 90]. Поряд із старшиною серед представників духовенства тут були присутні архіандрит С. Мигалевич (Гамаліївський монастир), ігумен Герман, ігумен Почепського монастиря, ігумен Успенського Рабчевського монастиря ієромонах Товія Смержевський, ієромонах Печерської обителі Манасія Косач, лохвицький протопоп Г. Рогачевський [15, с. 79–80; 6, с. 176]. Саме у цей час розгорнулися основні суперечки навколо укладення збірника, які істотно сповільнили роботу. Окрім цього, **20 і 25 вересня 1738 р.** архіандриту Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря А. Дубневичу наказали негайно прибути у Санкт-Петербург [3, ф. 127, оп. 1020, спр. 254, арк. 238].

За відсутності представників козацтва духовні особи роз'їхалися по домівках. **14 січня 1740 р.** ухвалили постанову про скликання у Глухові засідання комісії, однак її члени фактично проігнорували. Тому комісію невдовзі змушені були розпустити [14, с. 432]. Постало питання про повернення до діяльності у комісії представників духовенства. **14 січня 1740 р.** Румянцев звернувся до Рафаїла Заборовського з проханням знову відрядити до Глухова духовних осіб. На чергове засідання комісії, призначене на **6 лютого**, мали прибути архіандрит Гамаліївського монастиря, отець Софроній Мигалевич і крелевецький протопіп Федір Калиновський [3, ф. 127, оп. 1024, спр. 142 (1736 р.), арк. 4]. При цьому роботі комісії заважали перерви у її діяльності. Регулярними стали затримки з поверненням її членів з «канікулярних» днів. Перебуваючий у Глухові представник Лаври соборний ієромонах Паладій Городецький, офіційно доповідаючи монастирю про результати своєї роботи у комісії, звернувся за роз'ясненням щодо місця відправлення на відпочинок під час перерви у засіданнях. Розглянувши це подання **15 червня 1741 р.**, Духовний собор вирішив на час канікул, врахувавши правничий досвід Городецького, доручити йому розгляд земельного спору з Каташинським монастирем за ліщицькі і бобовицькі землі [1, ф. 128, оп. 4 вотч., спр. 55, арк. 41].

На жаль, через низку суперечностей, неоднозначними були погляди представників різних соціальних груп, представлених у комісії. Не завжди однак була позиція і самої старшини. Все це постійно гальмувало її роботу. Цьому сприяла політика російського уряду, не зацікавленого в оформленні окремішності політико-правової культури Гетьманату, закріпленні ключових інститутів її державності. Нормальній роботі кодифікаційної комісії заважали й постійні зміни у кількісному та особовому складі, перенесення її місцеперебування.

Зі вступом на російський престол Єлизавети Петрівни загальноімперська кодифікація була сповільнена. Остаточно робота комісії завершилася у **1743 р.** Оскільки її основу складали представники козацького стану, які самі та родини яких здобули маєтності завдяки військовій службі, кінцевий варіант «Прав» продемонстрував бажання закріпити ці здобутки [8, с. 13].

Проте, попри усі перепони, комісійне ухвалення стало кроком вперед у системі впорядкування українського судочинства, з огляду на нові виклики. Насамперед, йдеться про зростання соціальної боротьби у Гетьманаті, збільшення кількості судових позовів мешканців Гетьманату як до прибульців-росіян, так і місцевої козацької старшини та духовенства.

Кодифікаційна робота активізувалася після обрання Гетьманом К. Розумовського. Проте осіння старшинська рада **1758 р.** не виправдала покладених на неї сподівань [2, ф. 51, оп. 1, спр. 562 б, арк. 3]. **31 жовтня** своїм ордером із Санкт-Петербурга К. Розумовський затвердив порядок поступового схвалення Статуту на з'їзді у Глухові **10 січня 1759 р.** [4, № 626, арк. 2]. На цей день мали прибути і представники Київського полку. Однак козацька старшина звернула увагу на відсутність у складі комісії духовенства. Не випадково, вже **26 грудня 1758 р.** З. Борсук повідомив про нове впорядкування Кодексу архіандрита Луку,

висловивши побоювання, що це може дати привід для його несхвалення. Старшина згадав участь у попередній діяльності комісії лаврського представника [1, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 172, арк. 2]. Проте позиція Гетьмана залишалася незмінною. Нове засідання кодифікаційної комісії у складі представників винятково козацтва відбулося 19 січня 1759 р. [12, с. 77].

Політичний провід Гетьманату вважав, що норми Третього Литовського статуту краще захищають їхні права, ніж новостворений Кодекс. Це чітко засвідчив Глухівський з'їзд 1763 р., на якому представники козацької старшини висловилися за збереження дії норм Литовського статуту.

Навіть після усунення К. Розумовського перегляд Кодексу тривав ще до 1767 р. При цьому Малоросійська колегія своїм указом зобов'язала козацькі адміністративно-судові органи залучити до кодифікаційної комісії представників Києво-Печерської лаври. 25 січня 1767 р. Духовний собор Лаври розглядав промеморію Київської полкової канцелярії. Згідно з нею монастир мав представити до полкової канцелярії повіреного із вірчим листом для перебування 28 січня 1767 р. при обранні депутата з Козелецького повіту на засновану в Глухові комісію для розгляду Статуту. Також 25 січня возний Яків Янковський представив до Лаври повістку про прибуття монастирського повіреного у земський суд Остерського повіту, де мали обрати свого представника у кодифікаційну комісію. Розглянувши документи, які надійшли, Духовний собор затвердив повноваження повірених: у Київську полкову канцелярію – лаврського комісара, ієромонаха Кирила, у земський суд Остерського повіту – пухівського городничого, монаха Іуста. Їм наказувалося у вказаний термін прибути до Глухова, про що дали знати у Київську полкову канцелярію та земський суд Остерського повіту [1, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 172, арк. 23–23 зв.].

На березень 1767 р. П. Румянцев призначив вибори депутатів для роботи у Малоросійській колегії. На окремих зборах знаті, міщан і козаків передбачалося обрати делегатів для представлення наказів на генеральну асамблею комісії у Москві. Малоросійська колегія як урядова інституція мала представити окремого депутата з наказом. Українські єпархії розпочали внутрішні обговорення, за результатами яких повинні були надати Синоду перелік потреб Церкви. Синод, своєю чергою, мав представляти духовенство на асамблеї. Свого представника готувалися направити і старовіри Гетьманату [5, с. 116].

Проте якщо козацькі накази стосувалися відстоювання окремих елементів державності (виборів Гетьмана, підтвердження станових прав і привілеїв, вільних виборів козацької старшини, заборони розквартирування російських військ і чиновників серед козаків), то позиція духовенства визначалася, насамперед, груповими інтересами свого стану та Церкви як інституту.

Водночас, усередині різних угруповань духовенства та поміж ними також не було повної однотайності. При цьому окремі кола українських священиків продовжували бути вірними традиціям автокефалії, попри доцентрові прагнення РПЦ. Не виявляли бажання повернутися під юрисдикцію київського митрополита чернігівський та переяславський ієрархи. Показовими є прохання гарантій ставропігії з боку Києво-Печерської лаври та Києво-Межигірського монастиря. Натомість київський митрополит зі своїм оточенням висловлювали прагнення відновити автономність Української церкви. У всіх настановах, які входили до Синоду з Гетьманату, підкреслювалася потреба необмеженого права монастирям володіти, продавати й купувати землі та рухоме майно. Парафіяльне духовенство вимагало також скасування указу 1728 р., який забороняв йому купувати козацькі землі, та відновлення права шинкування алкогольними напоями. Петиції представників духовенства є красномовними [5, с. 147–148]:

Таблиця № 1.

Вимоги українського духовенства та їхня підтримка

- 1) підтвердження їхніх прав і привілеїв;
- 2) рівний статус із шляхтою;
- 3) невтручання у церковне судочинство, присутність представників Церкви при розгляді цивільних справ за участю осіб, що знаходяться у церковній юрисдикції;

- 4) підтвердження маєткових прав монастирів;
 5) право купувати і продавати землю, особливо козацьку;
 6) право шинкувати, насамперед парафіяльним священикам;
 7) звільнення осіб, які знаходяться під церковною юрисдикцією, від постою військ та цивільних службовців;
 8) фінансова підтримка та підвищення статусу Київської академії та Чернігівського колегіуму;
 9) індивідуальна домовленість священиків із громадами, а не усталені ціни за виконання духовних служб;
 10) звільнення осіб, які знаходяться під церковною юрисдикцією, від грошового податку.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Київська єпархія	+	+	+		+	+	+	+	+	+
Києво-Печерська лавра	+	+	+	+						+
Києво-Межигірський монастир	+		+	+	+					+
Чернігівська єпархія										
монастирі			+	+		+		+		+
парафіяльний клір		+	+		+	+	+		+	
Переяславська єпархія										
монастирі	+		+	+						+
парафіяльний клір	+	+			+		+			

Окрім того, монастирі підіймали питання захисту (закріплення) своїх земельних угідь. Так, ордер Духовного собору Лаври до димерського городничого, ієромонаха Пахомія від 3 березня 1767 р. передбачав поширення серед учасників зборів розуміння важливості прикордонних питань. Для цього попередньо він мав знестися з київським полковим обозним [1, оп. 1 КДС, спр. 101, арк. 62].

Накази українського духовенства збентежили Синод, що тривалий час не міг визначити, які пункти слід включити до синодального наказу. 8 грудня 1768 р., після низки нарад, Синод розділив пропозиції з Києва на три групи: першу включили до синодального наказу, другу – проігнорували, третю – передали депутатові від Синоду, тверському єпископу Гавриїлу. Жодна зі статей, яка вимагала відновлення автономії Української Церкви, до синодального наказу не потрапила, а розв'язання проблеми митрополичого титулу передали депутатові. У протоколі Синоду критерії обрання вимог до включення до синодального наказу взагалі замовчуються. Проте ці зусилля духовенства були марні, бо становище Церкви в імперії на законодавчій асамблеї взагалі не обговорювалося [5, с. 149].

Висновки. До проведення кодифікаційних робіт, поряд із козацькою старшиною, долучалися представники духовенства. Водночас саме представники козацтва відіграли провідну роль у підготовці та впровадженні у практику підготовленого кодексу. Разом із тим залучення до діяльності кодифікаційної комісії представників духовенства Гетьманату, зокрема монастирів, засвідчило загальнодержавний характер кодифікації, виводило діяльність цього органу за межі станового представництва, давало можливості врахування позицій різних суспільних станів та угруповань при виробленні остаточного варіанту проекту кодексу.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАК України), ф. 128 (Києво-Печерська лавра), оп. 1 заг., спр. 172; оп. 1 КДС, спр. 13, 101; оп. 1 воч., спр. 1466; оп. 4 воч., спр. 55.
2. ЦДІАК України, ф. 51 (Генеральна військова канцелярія), ф. 51, оп. 1, спр. 562б; оп. 3, спр. 12157.
3. ЦДІАК України, ф. 127 (Київська духовна консисторія), оп. 1020, спр. 223, 254; оп. 1024, спр. 142 (1736 р.).
4. Інститут Рукопису НБУВ, ф. 61, № 141 – 152; № 626.
5. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830 / Zenon Kogut. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
6. Латкин В. Н. Законодательные комиссии в России в XVIII ст. Историко-юридическое исследование / В. Н. Латкин. – Т. 1. – СПб., 1887. – 595 с.
7. [Маркович Я.] Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767 гг.). – Ч. 3 (1730 – 1734 гг.). – К., 1897. – 418 с.
8. Мищак І. М. Спадкове право за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) / І. М. Мищак // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 9 – 14.
9. Омельчук В. В. Адміністративно-судові органи Гетьманату за правління Кирила Розумовського у врегулюванні взаємин Києво-Печерської лаври та козацької старшини / В. В. Омельчук // Могилянські читання 2015: зб. наук. пр. [ред. кол.: Л. П. Михайлина (голова) та ін.] – К.: НКПІКЗ, вид. О. Філюк, 2016. – С. 84 – 88.
10. Омельчук В. В. Києво-Печерська лавра в політико-правовій моделі Гетьманату за правління Кирила Розумовського [передмова І. М. Мищака] / В. В. Омельчук. – К.: Золоті ворота, 2016. – 456 с.
11. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 – 1782) / А. Й. Пашук. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 179 с.
12. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини / Н. Сиза. – К., 2000. – 119 с.
13. Список членів кодифікаційної комісії // Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. [упоряд. К. А. Вислобов; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко]. – К., 1997. – С. XLIX.
14. Теличенко Ів. Очерк кодификации малороссийского права до введения свода законов / Ив. Теличенко // КС. – 1888. – Сентябрь. – Т. XXII. – С. 415 – 466.
15. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 169 с.
16. Мищак І. М. Захист майнових спадкових прав службовців Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) / І. М. Мищак // Державна служба України в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Матеріали наук.-практ. конф. до 90-річчя держ. служби України (Київ, 18 листоп. 2008 р.): У 2 т. / За заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна. – К.: НАДУ, 2009. – Т. 1. – С. 10–12.
17. [Черкаський І.] Звідомлення Ір. Черкаського про командування до Чернігова в серпні 1926 р. / І. Ю. Черкаський // Праці комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. – Вип. 3. – К.: Друкарня УАН, 1927. – С. 371 – 381.

** Омельчук Володимир Васильович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.*

Стаття надійшла до редакції 3 грудня 2017 р.